

R a s p r a v e

(BIO)ETIČKO-MEDICINSKO TEMATIZIRANJE ONE HEALTH PARADIGME. IZAZOVI I PERSPEKTIVE U DOBA SVEOPĆE EKOLOŠKE I ZDRAVSTVENE KRIZE

Odilon-Gbènoukpo Singbo – Terezija Gložinić

UDK: (614+61):616-036.21COVID-19

574+608.1

27-145.2+Laudato si(0044.6)272-732.2Franciscus.pap

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

<https://doi.org/10.34075/cs.57.1.1>

odilon.singbo@unicath.hr

Prethodno priopćenje

teraglo33@gmail.com

Rad zaprimljen 5/2021.

Sažetak

Ekološka kriza kojom je pogođen svijet doživjela je dodatno pogoršanje zbog zdravstvene krize uzrokovane COVID-om19. U toj dvostrukoj krizi teško je odvojiti jednu krizu od druge. Svijest o povezanosti naizgled različitih kriza, ali i svih bića na Zemlji još je u 19. stoljeću iznjedrila pokušaje zajedničkih odgovora različitih znanstvenih disciplina. Ti pokušaji su kasnije dobili svoje pravo ime pod nazivom 'One Health' – jedno zdravlje. Riječ je o paradigmi koja nastoji raskrinkavati interakciju između čovjeka, životinja i biljaka te utjecaj jednih na druge. Ovaj članak pruža uvid u ključne karakteristike te paradigme, a pomoću biblijske teologije stvaranja i enciklike pape Franje 'Laudato si', proširuje njezine vizije na područje teološko-bioetičkog promišljanja sa svrhom što cjelovitijeg interdisciplinarnog pristupa pitanju zajedničkog zdravlja u zajedničkom domu.

Ključni pojmovi: One Health paradigma, COVID-19, teologija stvaranja, cjelovita ekologija, medicina, bioetika

UVOD

Nekoć se razne društvene, zdravstvene i ekološke promjene doživljavalo kao nešto daleko od onih kojih se to izravno ne tiče. No zadnjih nekoliko godina donijelo nam je sveprisutne promjene koje pogađaju svekoliku ljudsku vrstu. Te promjene se reflektiraju

kroz povećanje broja stanovništva, migracije, brzi razvoj industrije, eksponencijalni rast tehnologija, novosti u poljoprivredi, znanosti i medicini. Zbog raznih metamorfoza koje nose sa sobom, te promjene zahtijevaju potrebu za drugačijim sagledavanjem problematike zdravlja i bolesti. Jedan od načina sagledavanja je tzv. *One Health* pristup, odnosno pristup jednog, jedinstvenog i planetarnog zdravlja, koji želi upravo objediniti sva područja suodnosa među raznim životnim oblicima na Zemlji kako bi smanjio krize – ekološke i zdravstvene.

Takav su pristup prihvatile i promiču ga mnoge zdravstvene organizacije kao što su Svjetska zdravstvena organizacija (SZO), Američko veterinarsko medicinsko udruženje, Američki centar za kontrolu bolesti i prevenciju (CDC), Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda itd.¹ Postoji i *One Health* inicijativa koja djeluje kao pokret za promociju *One Health*-a. U sklopu poznatog medicinskog časopisa *Lancet* oformljena je *One Health* komisija, što govori u prilog tome da se u svijetu radi i istražuje na toj paradigmi. Zašto takav pristup? Razlog se nalazi u činjenici da se javljaju mnogi čimbenici koji mijenjaju interakcije između ljudi, životinja, biljaka i okoliša. Svaki znanstveni pristup živućem organizmu koji bi nije kao takvu interakciju pokazao bi se nekonsekventnim i površnim. Koliko su god te interakcije nositeljice znakova pozitivnih suradnji unutar ekosustava, toliko su izvori mnogih kriza. Stoga je potrebno prije svega kroz razne znanstveno-interdisciplinarne pristupe oblikovati takvu paradigmu s naglaskom na (bio)etičke izazove i perspektive koje ta kriza nosi ne samo za ljudsku vrstu već za cjelokupni stvoreni svijet. U tome može biti od pomoći dobro postavljen i shvaćen biblijski govor o smislu i uravnoteženosti stvorenog svijeta, ali i enciklika pape Franje *Laudato si*,² čija čežnja za cjelovitom ekologijom upravo ima konvergentne točke s *One Health* paradigmom.

1. INTERAKCIJSKI REGULATORI SUŽIVOTA I NEKI POVIJESNI OBRISI

Službena definicija zdravlja SZO-a iz 1948. godine čiji je predlagatelj bio Andrija Štampar ističe da je zdravlje „stanje potpunog tjelesnog, duševnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo

¹ Usp. FAO – Animal Production and Health Division, *One Health: Food and Agricultural Organization of the United Nations Strategic Action Plan*. United Nations, Rome, 2011.

² Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. svibnja 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015. (dalje: *Laudato si*).

bolesti i iznemoglosti”.³ Takav pogled na zdravlje doživio je razne kritike. Naime, ovakva se definicija može smatrati idealtipskom zbog toga što visoko određenim kriterijima zdravlja ostavlja „bolesnima” najveći dio pojedinaca te je prema tome normalno biti bolestan, a ne zdrav. S jedne strane je smatrana odveć idealističkom, utopijskom i praktički nedostižnom, jer u čemu se konkretno sastoji to „potpuno blagostanje”? S druge strane stavljanje zdravlja u jednadžbu sa stanjem djeluje redukcionistički i diskriminirajući, jer se takvo stanje ne može prepoznati kod mnogih ljudi koji ipak teže ne samo za fizičkim, mentalnim i socijalnim već i za duhovnim blagostanjem, pa i blagostanjem cjelokupnog životnog ambijenta u kojem žive, tj. okoliša. Potreba za takvim cjelovitim blagostanjem bez obzira na neke osobne hendikepe ili kronične neizlječive bolesti sve se više nameće kao novi put promišljanja o zdravlju. Stoga je važno uključiti element duhovnog blagostanja u spomenutu definiciju zdravlja SZO-a. Nije riječ o idealiziranju ili idolatriji biološkog života kao takvog, već o pristupu koji bi obuhvatio sve dimenzije života, koje su često ugrožene zbog čovjekovih nepromišljenih djela. Treba svakako reći da unatoč opravdanim kritikama na račun SZO-ove definicije zdravlja, ona pokazuje nov obzor značenja, koje treba uzeti u obzir i proširiti, a to je da biti zdrav ne znači samo ne biti bolestan. Zdravlje je uvijek povezano sa širim ambijentom u kojem čovjek živi. Hermeneutski ključ za cjelovito shvaćanje zdravlja nalazi se dakle u interakcijskim faktorima raznih oblika života.

Centar za kontrolu bolesti Sjedinjenih Američkih Država navodi kako postoje tri ključna faktora⁴ koja utječu na interakciju među raznim oblicima života. Kao prvo, rast svjetske populacije iziskuje širenje životnih staništa ljudi na nove geografske lokacije, čime dolaze u kontakt s divljim i domaćim životinjama, bilo stokom, bilo kućnim ljubimcima, koji u suvremenom zapadnom stilu života imaju veliku važnost u ljudskim životima. Samim time, ljudi su u bliskom kontaktu sa životinjama, što povećava mogućnost prijenosa bolesti (zoonoze) sa životinja na ljude, i obrnuto. Drugo, aktualna ekološka kriza i ekološke promjene uzrokovane su dobrim dijelom ljudskim djelovanjem na okoliš, kao što su deforestacija i intenzivna poljoprivreda itd. Promjene u staništima i bioraznolikosti životinjskih vrsta mogu također utjecati na širenje bolesti. Treće, globalne migracije i putovanja znatno povećavaju rizik i mogućnost za šire-

³ World Health Organization, *Basic documents*, Geneva, 2020., 1. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf (15.4.2021.).

⁴ Usp. Centers for Disease Control and Prevention USA, One Health <https://www.cdc.gov/onehealth/basics/index.html> (17. 4. 2021.).

nje raznih bolesti. Ova tri faktora traže nove načine upravljanja odnosima, s ciljem zdravijeg življenja i manje rizičnih interakcija.

Da bi se ostvarili takvi regulacijski načini, *One Health* paradigma se po svojoj naravi predstavlja kao „kolaborativni, multisektorski i transdisciplinarni pristup, a radi na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini - kako bi se postigli optimalni ishodi zdravlja i blagostanja prepoznajući međusobne veze između ljudi, životinja, biljaka i njihovog zajedničkog okoliša”. Na prvi pogled ovakav pristup može zvučati kao neka nova paradigma nastala zbog promjena koje se događaju zadnjih dvadesetak godina. Međutim, izvori i začeci razmišljanja o povezanosti ljudskog zdravlja i okoliša sežu još u antiku, kada su Hipokrat, Aristotel i Galen prepoznali povezanost javnog zdravlja i čistog okoliša. U povijesnoj pozadini razvoja *One Health* pristupa važno je istaknuti primjer iz Kine, koja je još u 11. stoljeću uvidjela povezanost između humane i veterinarske medicine, a danas je jasno vidljivo da je kineska medicina najpopularnija alternativna metoda liječenja. Nadalje, u 19. stoljeću razvio se model komparativne medicine, koji je pratio i uvidio slične procese razvijanja bolesti kod ljudi i životinja, a velik je doprinos početcima tog principa dao njemački patolog Rudolf Virchow (1821. - 1902.), zaslužan i za izum pojma zoonoze. On je naimetada iznio ideju o toj paradigmi, smatrajući da između ljudske i životinjske medicine nema razgraničavajuće linije. Istina je da je objekt studija drugačiji, ali iskustvo koje iz svega proizlazi temelj je cjelokupne medicine.

Preteča *One Health* principa bio je dakle princip *One Medicine*, koji se jasnije razvijao u 20. stoljeću. Taj princip je istraživao usku i sustavnu povezanost i interakciju ljudi i životinja u vidu prehrane, zdravlja i egzistencije. Tu je paradigmu podrobnije isticao u svojim radovima William Osler (1849. - 1919.), ali ne postoje pisani dokazi o tome da je on potencijalni tvorac pojma. Početkom 21. stoljeća princip *One Medicine* dobiva naziv *One Health* i predstavlja multidisciplinarni pristup istraživanju zdravlja u kontekstu zajedničkog zdravlja ljudi, životinja i okoliša, s ciljem djelovanja k zajedničkoj suradnji stručnjaka iz humane medicine, veterinarske medicine, kao i stručnjaka za okoliš, poljoprivredu i dr. Godine 2007. na međunarodnoj konferenciji o pandemijskoj i ptičjoj gripi u Indiji (New Delhi), pojam „*One Health*” prihvaćen je od međunarodne zajednice i time je na poseban način istaknuto temeljno uvjerenje te paradigme: ljudsko zdravlje, životinjsko zdravlje te zdravlje ekosustava jedno su zdravlje, koje traži multisektorski pristup i inter/transdisciplinarno istraživanje. Osim *One Health* pristupa javljali su se i bili aktualni i pristupi kao što su *One World-One Health*,

Planetary Health, *EcoHealth* itd., koji jasno ističu kako je pitanje ranjivosti zapravo univerzalna i globalna zbilja koja traži ozbiljniji i ujedineni pristup. Dovoljno je zaviriti u izvješće SZO-a iz 2007. da se konstatira kako se – u novije vrijeme, za razliku od prijašnjih povijesnih razdoblja – svake godine pojavljuje neka nova bolest. Brzina širenja prijetjećih dimenzija svake bolesti postaje gorući problem upravo zbog sve veće mobilnosti i ekonomske međuovisnosti. Globalizacija dobara postaje ujedno uzrok globalizacije ranjivosti života te traži nove oblike sprječavanja prijetjećih elemenata.

2. BIOMEDICINSKI ELEMENTI ZA SHVAĆANJE *ONE HEALTH* PARADIGME

2.1. Kratka uvodna misao: participacijska međupovezanost

U svjetlu svega do sada rečenog *One Health* paradigma obuhvaća ljude, životinje, biljke i njihov zajednički okoliš. Stoga se kontekst primjene te paradigme, iako se može podijeliti prema svakom od aktera tog kruga, treba cjelovito sagledati uzevši u obzir sve sudionike kao povezan krug. Jasnoće radi, pokušajmo kroz banalnu ilustraciju uprizoriti dinamiku te povezanosti. Zamislimo livadu na kojoj krave [životinjski akter] zaražene *Escherichiom coli* (koje mogu izgledati potpuno zdravo) pasu travu [biljni akter], a pokraj te livade nalazi se polje s povrćem. Kravljim izmetom može se kontaminirati obližnje polje – okoliš – s povrćem koje će čovjek [ljudski akter] kasnije pojesti i zaraziti se *Escherichiom coli*, koja nekada može rezultirati i smrtnim ishodom. Upravo iz vidokruga humane medicine problematika antimikrobne rezistencije, zoonoza i sigurnosti hrane predstavljaju područja gdje *One Health* može uspješno djelovati. No i ove su problematike usko povezane i sa životinjama, tj. veterinarskom medicinom, gdje se također javlja bakterijska otpornost na antibiotike, a sigurnost hrane izravno se tiče veterinara koji vrše kontrolu hrane. Za zoonoze je jasno da su djelokrug rada i humane i veterinarske medicine. *One Health* princip primjenjuje se i na probleme onečišćenja okoliša i klimatske promjene, koji nedvojbeno, opipljivo i intenzivnije utječu i na ljudsko zdravlje. Osim nekih akutnih promjena i bolesti *One Health* se bavi i kroničnim bolestima poput pretilosti, ali i mentalnim zdravljem, medicinom rada itd.

2.2. Prioritetni položaj zoonoza i pitanje antimikrobne rezistencije

Zoonoze su jedno od glavnih područja na kojima se može primijeniti *One Health* pristup. Razlog se nalazi u činjenici da zoonoze

svake godine uzrokuju 2,5 milijarde slučajeva bolesti i 2,7 milijuna smrtnih slučajeva⁵. Zoonoze čine 60 % dosad poznatih zaraznih bolesti i 75% novonastalih zaraznih bolesti⁶ i samim time predstavljaju velik javnozdravstveni problem. Najpoznatije zoonoze su bolesti poput bjesnoće, salmonele, Q groznice, bruceloze, anthraksa i zadnjih godina poznatije ebole. U Hrvatskoj je kampilobakterioza peradi najučestalija zoonoza, a ta je bolest ujedno i najčešća bolest koja se prenosi hranom kod ljudi u Europskoj uniji.⁷ U zoonoze spadaju i vektorske bolesti. Nose takav naziv zbog toga što ih prenose vektori kao što su npr. komarci, krpelji itd. U tu kategoriju spadaju malarija, lajmska bolest, virus zapadnog Nila itd.

Kod slučaja bjesnoće od koje godišnje umire oko 60 000 ljudi⁸ itekako je primjenjiv *One Health* pristup. Naime, 99 % slučajeva zaraze bjesnoćom povezano je sa psima. U pojedinim zemljama velik problem predstavljaju psi litalice, koji osim bjesnoće prenose i neke druge bolesti. Zbog toga je u Arizoni provedena *One Health* intervencija zbog pjegave groznice Stjenjaka. Pokazalo se da velik broj pasa litalica boluje od te bolesti, a također je bio zaražen i preminuo velik broj ljudi. *One Health* intervencija uključivala je multidisciplinarni pristup: liječnici, veterinari, ali i lokalne zajednice. Osigurali su dugotrajne pseće ogrlice protiv krpelja, redovitu upotrebu pesticida oko kućanstava, edukaciju stanovništva, ali i besplatne klinike za sterilizaciju i kastraciju pasa. Nakon samo 4 mjeseca 99 % pasa u toj zajednici bilo je bez krpelja i smanjio se broj slučajeva pjegave groznice Stjenjaka kod ljudi.⁹ Nasuprot tome, u nekim se zemljama problem pasa litalica koji prenose bolesti rješava ubijanjem takvih životinja. No to se istraživanjima pokazalo neučinkovitim te kao privremeno, kratkoročno rješenje. U Bangladešu je između 2003. i 2008. pogubljeno gotovo 140 000 pasa, ali je infekcija i dalje ostala prisutna, endemska.¹⁰ Danas se kao stan-

⁵ Usp. Centers for Disease Control and Prevention USA, *One Health* https://www.cdc.gov/onehealth/who-we-are/one-health-office-fact-sheet.html?CDC_AA_refVal=https%3A%2F%2Fwww.cdc.gov%2Fonehealth%2Fmultimedia%2Ffactsheet.html (17. 4. 2021.).

⁶ Usp. Krishna Acharya et al. *One-Health Approach: A Best Possible Way to Control Rabies*, u: *One Health*, 10 (2020.), 1.

⁷ Usp. Ministarstvo poljoprivrede, Uprava za veterinarstvo i sigurnost hrane <http://www.veterinarstvo.hr/default.aspx?id=1288> (17. 4. 2021.).

⁸ Usp. Alan C. Jackson, *Rabies: a medical perspective*, u: *Revue scientifique et technique* 37 (2018.) 2, 569.

⁹ Usp. Centers for Disease Control and Prevention USA, *One Health* <https://www.cdc.gov/onehealth/who-we-are/one-health-office-fact-sheet.html> (17.4.2021.).

¹⁰ Usp. Tenzin Tenzin et al., *Free-roaming dog population estimation and status of the dog population management and rabies control program in Dhaka City, Bangladesh*, *PLoS neglected tropical diseases* 9 (2015.) 5, 2.

dard postavlja cijepljenje pasa. Slijedom toga može se zaključiti da se *One Health* principom izbjegavaju i ne koriste neke stare, danas neprihvatljive, tehnike suzbijanja bolesti.

U nekim ruralnim zajednicama promjene, odnosno bolesti kod životinja mogu biti rano upozorenje na prisutnost bolesti koja se potencijalno može prenijeti i na ljude. Bio je to slučaj povezan s trovanjem olovom 2010. godine u sjevernom dijelu Nigerije.¹¹ Stanovnici sela su najprije primijetili smanjenje broja pataka, ali nisu tome pridavali posebnu pozornost. Nekoliko mjeseci kasnije stotine se djece razboljelo i umrlo, što je zabrinulo javno zdravstvo. Stručnjaci su izašli na teren i utvrdili da se radi o trovanju olovom. No ovdje nije samo stvar u tome da su uginule životinje bile rano upozorenje za kontaminaciju olovom, nego da su bili kontaminirani voda, zemlja, zrak, cjelokupni okoliš, a također su pronađene visoke i opasne razine olova u krvi stanovnika. Posljedično, državni stručnjaci javnog zdravstva razvili su edukativne programe za stanovništvo kako bi ih educirali o opasnosti olova i njegovoj prisutnosti u zemlji, vodi i zraku, ali i o načinima kako spriječiti trovanje. Učinkovitim intervencijama koje su se temeljile na *One Health* pristupu spriječene su mnoge smrti, a liječeno je tisuće djece koja su bila izložena olovu. Još jedan dokaz da promjene, tj. smrti životinja mogu biti rani znak prisutnosti uzročnika bolesti u okolišu pokazao se i u situaciji s virusom zapadnog Nila kada je pogibelj ptica bila rano upozorenje.¹²

Spomenimo za kraj ovog promišljanja o zoonozama kako su u ranijim razdobljima povijesti medicine i javnog zdravstva velika otkrića povezana upravo sa studijem ljudskog i životinjskog zdravlja, odnosno medicine. Naime, poznat je primjer britanskog znanstvenika Edwarda Jennera (1749. - 1823.), koji je utvrdio da je kod krave koja je preboljela kravlje boginje, njezino mlijeko nosilo neke imunizacijske faktore. Zahvaljujući tim kravljim boginjama koje su ih štitile, žene koje su mizle krave nisu dobivale velike boginje od kojih su mnogi tada umirali. Koristeći imunizacijske faktore iz kravljeg mlijeka, Jenner je izumio pojam *vaccination* – vakcinacija, cijepljenje, od latinske riječi *vacca*, tj. krava. Dva stoljeća kasnije Jennerovo cjepivo korišteno je za iskorjenjivanje boginje iz svjetske populacije.

¹¹ Usp. Joshua R Edwards et al., One Health: Children, Waterfowl, and Lead Exposure in Northwestern Nigeria, *The Journal of the American Osteopathic Association* 117 (2017.), 6, 370-376.

¹² Usp. Stephen C. Guptill et al., Early-season avian deaths from West Nile virus as warnings of human infection, *Emerging infectious diseases* 9 (2003.), 4, 483-484.

Glede pitanja antimikrobne rezistencije valja reći da je otpornost bakterija na antibiotike danas izrazito velik problem zbog nesavjesne i nekontrolirane upotrebe antibiotika, čime se šire rezistentne bakterije. No taj se problem ne javlja samo kod ljudi, odnosno samo u humanoj medicini, nego se tiče i životinja i okoliša. Neke su struke opravdano zabrinute zbog te problematike. Kod životinja se u poljoprivredi i u proizvodnji hrane za poticanje rasta koriste antibiotici koji su od neizmjerne važnosti za ljude, odnosno za liječenje infekcija kod ljudi, a korištenje tih antibiotika u proizvodnji hrane posljedično stvara rezistenciju kod bakterija. Drugi problem je i širenje, tj. razmnožavanje bakterija otpornih na antibiotike, jer „onečišćenje zbog neadekvatne primjene kroz industrijski, stambeni i poljoprivredni otpad širi rezistenciju u okolini”.¹³

Sve to pridonosi širenju bakterija opornih na antibiotike, a *One Health* tom problemu pristupa na način da pokušava poduzimati korake za očuvanje djelotvornosti postojećih antibiotika, sprječavanje neprimjerene i pogrešne primjene antibiotika te ograničavanje širenja zaraze.¹⁴ Svjetska zdravstvena organizacija je 2017. godine donijela smjernice u vezi s antimikrobnom rezistencijom, točnije *Smjernice o upotrebi medicinski važnih antimikrobnih sredstava kod životinja za proizvodnju hrane*.¹⁵ U ovom slučaju pojam medicinski važnih antimikrobnih sredstava podrazumijeva one antibiotike koji su nužni u liječenju bakterijskih infekcija kod ljudi, ali i životinja. Stoga je radi očuvanja zdravlja, ali i očuvanja djelotvornih lijekova, potrebno problemu antimikrobne rezistencije pristupiti transdisciplinarno, uključujući bioetičku disciplinu, te u rješavanju tog problema uzeti u obzir *One Health* princip.

3. KLIMATSKE PROMJENE I PROMJENE U OKOLIŠU

Pomisao na klimatske promjene na prvu može asociirati na topljenje ledenjaka, prizore polarnih medvjeda na odvojenim santama leda ili pak na iznadprosječno visoke temperature zimi i ljeti. No klimatske promjene razvidno utječu na život ljudi i životinja. Dokument *A One Health Approach to Climate Change and the COVID-19 Pandemic*¹⁶ organizacije *Health and Environment Alliance* (HEAL)

¹³ Scott A. McEwen, Peter J. Collignon, Antimicrobial Resistance: a One Health Perspective, *Microbiology spectrum* 6 (2018.), 2, 1.

¹⁴ Isto, 1.

¹⁵ WHO, *WHO guidelines on use of medically important antimicrobials in food-producing animals*, Geneva, 2017.

¹⁶ Ahmet Emre Kütükçü et al., *A One Health Approach to Climate Change and the COVID-19 Pandemic*, HEAL, Turkey, 2021.

analizira učinke klimatskih promjena na ljude, životinje i okoliš. Klimatske promjene uzrok su već spomenutih migracija i ljudi i životinja, što dovodi do veće mogućnosti za širenje raznih patogena. Također dolazi do povećane pojave i širenja vektorskih bolesti. Svjetska zdravstvena organizacija iznosi činjenicu da čak i malo povišenje temperatura, za 2 - 3 Celzijeva stupnja, povećava i broj ljudi koji su u riziku od malarije za 3 - 5 % (što je u prosjeku nekoliko stotina milijuna). Tako bi se i sezonsko trajanje malarije, koje je karakteristično za neka područja, produljilo.¹⁷ Procjenjuje se da bi do 2050. godine zbog klimatskih promjena 49 % svjetske populacije bilo u riziku od bolesti koje prenose komarci *Aedes aegypti*.¹⁸ Osim utjecaja na širenje vektorskih bolesti, klimatske promjene posljedično utječu na onečišćenje vode, zraka i zemlje.

Promjene u okolišu neminovno utječu i na bioraznolikost. To se na prvu može činiti nevažnim za ljude, ali također postoje učinci smanjenja bioraznolikosti na ljudsko zdravlje. Međutim, navodimo primjer kako ljudska intervencija – u ovom slučaju sječa šuma – smanjuje populaciju zmija. Posljedično tome, povećava se populacija glodavaca, točnije miševa, za koje je dobro poznato da su prijenosnici različitih zaraznih bolesti na ljude¹⁹ (bjesnoća, hemoragijska groznica s bubrežnim sindromom – mišja groznica...). Etički gledano, čovjekova nepromišljena ili nedovoljno planirana intervencija na okoliš rađa druge efekte koji samom čovjeku vraća posljedice. Svaka neodgovorna promjena u okolišu kao plod ljudskog čina ostavlja vidljive posljedice, čija je prva žrtva čovjek.

Iz perspektive teološke etike i u duhu enciklike *Laudato si*, ekološka kriza crpi svoj temelj upravo u antropološkoj krizi. Znakovito je da papa Franjo povezuje tu antropološku krizu s čovjekovim osjećajem moći i dominacije: „Nikada čovjek nije imao toliku moć nad samim sobom i ne postoji nikakvo jamstvo da će ju dobro koristiti, poglavito ako se promatra način na koji se njome služi.”²⁰ Riječ o moći instrumentalnog razuma koji promiče apsolutizaciju ljudske autonomije i svojevršno odricanje od vjere u Boga – Stvoritelja i Svedržitelja. Ljudska intervencija na okoliš iz te perspektive postaje bahato upravljanje darovanim svijetom u kojem stvorenje (čovjek)

¹⁷ Amy J. McMichael *et al.*, *Climate change and human health - risks and responses*, WHO, Geneva, 2003. 108-112.

¹⁸ Moritz U. G. Kraemer *et al.*, Past and future spread of the arbovirus vectors *Aedes aegypti* and *Aedes albopictus*, *Nature Microbiology* 4 (2019.), 5, 858.

¹⁹ Ahmet Emre Kütükçü *et al.*, *A One Health Approach to Climate Change and the COVID-19 Pandemic*, 6.

²⁰ *Laudato si*, 104.

ne vidi suradničku povezanost sa Stvoriteljem i s drugim stvorenjima. Time čovjek postaje sam sebi opasnost. S pravom Drugi vatikanski koncil smatra da „ako se pod *autonomijom vremenitih stvari* podrazumijeva to da stvorene stvari ne ovise o Bogu te da se čovjek njima može tako koristiti da ih ne stavlja u odnos prema Stvoritelju, svatko tko priznaje Boga uviđa neispravnost takvih mišljenja. Stvorenje naime iščezava bez Stvoritelja. Uostalom, svi koji vjeruju – pripadali oni bilo kojoj religiji – uvijek su čuli njegov glas i njegovo očitovanje u govoru stvorenjâ. Štoviše, kad je Bog zaboravljen, i sâmo stvorenje postaje nerazumljivo”.²¹ Stoga je poremećaj unutar tripartitnog odnosa čovjek – Bog – ostalo stvorenje, zapravo temeljni izraz antropološke krize, jer je taj poremećaj djelo čovjekovih ruku. Izvor obnove takvog poremećaja ne dolazi isključivo od čovjeka ili od znanstveno-tehničkih dostignuća, nego dolazi i iz vjere. Naime, jedino „vjera u transcendentnog Boga može stati na kraj toj ljudskoj bahatosti koja smatra da se svi problemi ovog svijeta mogu riješiti pomoću znanosti i tehnike”.²² U nastavku ćemo još istaknuti razloge i važnost takvog povratka vjeri kao jednom od čimbenika povratka ravnoteži, odnosno ostvarenju duhovnog *One Health*.

4. PANDEMIJA COVID-19 I ONE HEALTH PRISTUP

Iako je još uvijek nedovoljno jasan temeljni uzrok pandemije, odnosno izvor širenja bolesti, pretpostavlja se da je 2019-nCoV [(SARS-CoV)-2] podrijetlom iz ljuskavca i šišmiša te je vjerojatno prije prijenosa na ljude mutirao kroz druge domaćine.²³ Takva pandemija je u kratkom roku bacila na koljena cijelu ljudsku civilizaciju, koja je donedavno bila uvjerena u svoju znanstveno-tehničku moć. Nastao je opći stav koji se može sažeti u imperativu: *Spasi se kako god znaš i možeš!* Rješenje koje se pokušavalo ostvariti kroz tzv. *lockdown* i druge mjere jasno pokazuje stav nemoći i potrage za učinkovitim pristupom bolesti. Pandemija je raskrinkala i istaknula neodrživost stava ravnodušnosti čija se ključna karakteristika nalazi u antropološko-relativističkom distanciranju od zdravstvene i ekološke krize. Dogodio se prijelaz iz onog „događa se tamo negdje” u „događa se ovdje kod mene”, odnosno „događa se u/na mojoj koži”.

²¹ Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes, Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 36.

²² Dirk Ansorge, Božja nježnost u svim stvorenjima: temeljna misao enciklike pape Franje *Laudato si, Crkva u svijetu* 54 (2019.), 3, 391.

²³ Usp. Jiumeng Sun *et al.*, COVID-19: Epidemiology, Evolution, and Cross-Disciplinary Perspectives, *Trends in Molecular Medicine* 26 (2020.), 5, 483.

Da je i ova pandemija pokazatelj važnosti cjelovitog pristupa zdravlju, pokazuje činjenica da su pronađene „sličnosti vezivanja receptorskih sekvenci na 2019-nCoV između ljudi i životinja, što sugerira nisku barijeru za prijenos virusa na domaće životinje”.²⁴ S obzirom na to, dokazani su prijenosi infekcije s ljudi na druge vrste, tj. životinje kao što su psi, mačke, kune, lavovi, tigrovi itd.²⁵ O važnosti primjene *One Health* pristupa u procesu suzbijanja pandemije kroz primjer epidemije COVID-a koje su sve više izbijale na farmama kuna pišu Khan i dr., naglašavajući važnost osvješćivanja javnosti o *One Health* pristupu zdravlju koja se postiže kroz edukaciju i obrazovanje svih onih koji sudjeluju u kreiranju zdravstvenih politika za učinkovitu kontrolu novonastalih bolesti (kako za ljude, tako i za životinje i okoliš) kao što je COVID-19.²⁶ Zbog raznolikih posljedica vrlo lako se nameće važnost interdisciplinarnе suradnje u borbi protiv pandemije. Naime, učinaka pandemije je mnogo. Pandemija COVID-a 19 donijela je sa sobom razne nepredviđene promjene i izazove, koji su rezultirali različitim oblicima kriza. Kako bi se uvidjelo neke od posljedica nije potrebno da prođe puno vremena. Već sada se svijet susreće s ekonomskim i gospodarskim posljedicama. Svjedoci smo i kriza zdravstvenih sustava, koji u nekim jače pogođenim državama nisu uspijevali izdržati pritisak pandemije. Nisu zanemarive, dapače, izrazito su vidljive psihološke i duhovne posljedice pandemije na pojedinca, ali i na društvo.

Da se pandemija nije odrazila samo na ljudske sustave i ljudske živote izravno, pokazuje činjenica da su se od početka pandemije javili novi ekološki problemi i promjene – pozitivne kao i negativne. Naime, „zbog ograničenja kretanja i značajnog usporavanja društvenih i ekonomskih aktivnosti, kvaliteta zraka poboljšala se u mnogim gradovima smanjenjem onečišćenja vode u različitim dijelovima svijeta.”²⁷ Neki pozitivni učinci tiču se i smanjenja onečišćenja zraka i emisije stakleničkih plinova, koje se povezuje sa smanjenjem potrošnje fosilnih goriva, s općenitim smanjenjem potrošnje resursa i posljedično smanjenim odlaganjem otpada. Tijekom pandemije uočeno je i smanjeno zagađenje vode, zbog toga što su se „glavni industrijski izvori zagađenja smanjili ili potpuno prestali s radom,

²⁴ Isto, 483.

²⁵ Usp. Sharun Khan et al., SARS-CoV-2 infection in farmed minks, associated zoonotic concerns, and importance of the One Health approach during the ongoing COVID-19 pandemic, *The veterinary quarterly* (2021.), 41, 50.

²⁶ Isto, 58.

²⁷ Tanjena Rume, Didar Islam, Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability, *Helijon* 6 (2020.), 9, 3.

što je pomoglo smanjenju opterećenja zagađenjem”.²⁸ Zbog smanjenja optjecaja javnog prijevoza, ali i prometa općenito, smanjeno je zvučno zagađenje, kao što se poboljšala i kvaliteta zraka. Zatvaranjem pojedinih država koje su u vrijeme izvan pandemije bile popularne turističke destinacije, došlo je do nekih promjena. Rume i Islam navode nekoliko primjera: morska voda na plaži Cox Bazar u Bangladešu, koja je turistička destinacija, zbog zatvaranja je promijenila boju, koja je u doba turističkih posjeta obično mutna, zbog plivanja, kupanja, igranja ili vožnje motornim čamcima; ljudi su primijetili ponovni povratak dupina u Bengalski zaljev zbog smanjenja zagađenja.²⁹ Nažalost, pozitivni učinci pandemije na okoliš kratkoročnog su tipa, odnosno bili su aktualni samo za vrijeme zatvaranja, tj. *lockdowna*. Suprotno tome, negativni učinci dugotrajniji su, a podrazumijevaju povećanje stvaranja medicinskog otpada, probleme s upotrebom i odlaganjem sigurnosne opreme (maske, rukavice itd.) te smanjenje recikliranja. Također veliki problem stvara i golema upotreba dezinficijensa, koja može uništavati neke korisne vrste, što može stvoriti ekološku neravnotežu.

U medijima je možda od svega navedenog najviše odjeknula problematika odlaganja medicinskih maski, kao i prizori različitih plaža prepunih odbačenih korištenih maski. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu je iz svojeg *Oporavilišta za divlje životinje – WildrescueVEF* dana 27. travnja 2021. jasno upozorio na realne opasnosti maski: „Jednokratni zaštitni materijal, kao što su maske za lice i rukavice, predstavlja opasnost za brojne divlje životinje. Od početka COVID-19 pandemije do danas, zabilježeni su brojni slučajevi zapetljavanja ptica, riba, šišmiša, lisica, ježeva, rakova i hobotnica u gumice maski za lice ili gumice latex rukavica. Zapetljavanje može uzrokovati akutne i kronične posljedice. Pod akutnim smatramo direktnu smrt utapanjem ili gušenjem dok u kronične posljedice ubrajamo iscrpljivanje životinja, nemogućnost hranjenja, ozlijede, infekcije ili amputacije što u konačnici također može rezultirati uginućem”.³⁰ Budući da se radi o plastifikaciji okoliša – jer su maske po naravi jednokratni plastični proizvod – opasnost za prirodu je neminovna. To potvrđuje činjenica da se 129 milijuna maski koristi svakog mjeseca (3 milijuna u minuti).³¹ „Kada se pravilno ne

²⁸ Isto, 4.

²⁹ Isto, 3-5.

³⁰ <https://www.facebook.com/veterinarski.fakultet.zagreb/posts/4440504416000694> (3. 5. 2021.).

³¹ Usp. Elvis Genbo Xu, Zhiyong Jason Ren, Preventing masks from becoming the next plastic problem, *Frontiers of Environmental Science & Engineering* 15 (2021.), 6, 1.

odlažu, maske mogu biti prenesene s kopna u slatkovodne i morske sredine površinskim otjecanjem, riječnim tokovima, oceanskim strujama, vjetrom i životinjama.”³² Filipinski ronionci su pronašli koraljne grebene prekrivene maskama, o čemu je svojedobno izvijestio BBC.³³ Te plastične maske će se vremenom pretvoriti u mikroplastiku i nanoplastiku – male čestice koje ulaze u tlo, more, živa bića i kao takve se u prirodi nalaze ireverzibilno, jer se te čestice ne mogu izvaditi iz okoliša zbog njihove nevidljivosti te time čovjek gubi svijest o onome što udiše, jede ili pije. Samim time, jasno je da one predstavljaju opasnost za sav živi svijet na Zemlji.

5. AMBIVALENTNOST *ONE HEALTH* PARADIGME

5.1. Prednosti *One Health* paradigme

Mnogi pobornici *One Health* paradigme u kontekstu pandemije smatraju da bi ona trebala „smanjiti ekonomsko opterećenje pandemije, kao i poboljšati razumijevanje mehanizama bolesti, zdravstvenih problema i pojave bolesti s ciljem pravovremenog odgovora, ali i otkrivanja, preveniranja i borbe protiv budućih pandemija, a sve to zahvaljujući iskustvu s 2019-nCoV.”³⁴ Po našem sudu takva paradigma jasno vrednuje i promiče poštivanje univerzalnog dobra ukoliko je to dobro svih živih bića u svim dijelovima Zemlje. No jednako tako se može iščitavati važnost poštivanja javnog dobra kao specifično ljudskog dobra koje ne zanemaruje druga dobra ni moralni status drugih bića, osobito životinja. Takav moralni status životinja ne proizlazi iz svijesti i doživljaja životinja kao takvih (moralnih), već prije svega iz moralne odgovornosti i poštovanja koje im čovjek iskazuje kao akterima za uravnoteženi život na Zemlji.

Naše istraživanje tematike o cjelovitom zdravlju dovelo nas je i do drugih prednosti ove paradigme. Između ostalog možemo istaknuti rano prepoznavanje krize, pravovremeni, učinkoviti i brzi odgovor na nju; zatim bolju i poboljšanu kontrolu bolesti i/ili mjere biosigurnosti (zarazne bolesti); ekonomsku korist, odnosno povećanje ekonomske učinkovitosti, poboljšanje zdravlja ili dobrobiti ljudi, životinja i ekosustava, kvalitetniju ili veća količina informacija

³² Isto, 1.

³³ Coronavirus: Divers find Philippine reef covered with single-use face masks, BBC, <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-56322369> (24. 4. 2021.)

³⁴ Ahmad Tauseef, Jin Hui, One Health approach and Coronavirus Disease 2019, *Human vaccines & immunotherapeutics* 16 (2020.), 4, 931-932.

i podataka; poboljšanje znanja i vještina, društvene koristi i dr.³⁵ *One Health* pristup onako kako ga zastupamo može se odraziti i na poboljšanu suradnju između različitih sektora te na poboljšanu zdravstvenu, ekonomsku, psihološku, duhovnu i javnozdravstvenu dobrobit i učinkovitost. Prednost takvog pristupa je, prema mnogim autorima, upravo i razvijanje centara izvornosti za edukaciju kroz već naglašenu suradnju između raznih područja: javnog zdravstva, veterinarske medicine, humane medicine itd.³⁶ Dokument *A Strategic Framework for Reducing Risks of Infectious Diseases at the Animal–Human–Ecosystems Interface*,³⁷ u čijem je stvaranju sudjelovala i SZO, iznosi smjernice za provedbu *One Health* pristupa u smanjenju rizika od zaraznih bolesti, ali također i prednosti i nedostatke takvog pristupa. Osim gore navedenih prednosti, navode još i usmjeravanje *One Health* na sprječavanje pojave i širenja bolesti, a ne samo liječenje bolesti te bolje razumijevanje epidemiologije bolesti putem međusektorske suradnje.

5.2. Izazovi *One Health* paradigme

Uz mnoge prednosti ovakvog pristupa zdravlju javljaju se i neki izazovi i poteškoće. Za bilo koju metodu i način djelovanja na području zdravstva potrebna je određena količina dokaza koji pokazuju učinkovitost pojedine metode ili intervencije. U slučaju odnosa ljudskog zdravlja i životinja i okoliša te njihovog utjecaja na ljudsko zdravlje nema dovoljno sustavne metodologije za dokazivanje zdravstvenih utjecaja povezanosti ljudi, životinja i zajedničkog okoliša. Poteškoće predstavlja i manjak standardiziranih metoda mjerenja efikasnosti i pozitivnih učinaka holističkog, odnosno *One Health* pristupa. Na razini suradnje koja u ovom pristupu treba biti multisektorska i transdisciplinarna, javlja se nedostatak sporazuma u pitanjima vodstva, politike, raspodjele resursa i poslova.³⁸ Na nešto široj razini svakako je vidljiv nedostatak zajedničkih interesa za provođenje ovakvog pristupa zdravlju. Prisutna je i poteškoća u procjeni omjera koristi i troškova tamo gdje se manjak usporedivih mjera koristi u različitim zdravstvenim domenama. Mogu se

³⁵ Barbara Häsler et al., A review of the metrics for One Health benefits, *Revue scientifique et technique* 33 (2014.), 456-457.

³⁶ Calistri, P et al., The Components of 'One World – One Health' Approach, *Transboundary and Emerging Diseases* 60 (2013.), 2, 4-13.

³⁷ FAO, OIE, WHO, UN System Influenza Coordination, UNICEF, WORLD BANK, *Contributing to One World, One Health: A Strategic Framework for Reducing Risks of Infectious Diseases at the Animal–Human–Ecosystems Interface*, 2008., 53.

³⁸ Sandesh Adhikari, 'One Health' – A Multi-dimensional Approach to Health!, <https://www.publichealthnotes.com/1332-2/> (26. 4. 2021.).

javiti pravne prepreke za interakciju između domena ili za suradnju.³⁹ Međusektorska suradnja vuče sa sobom i probleme ekonomske prirode, kao što je neslaganje oko prioriteta intervencija, ali i njihova financiranja. Uključenje društvenih znanosti i nekih grana humanistike može djelovati nepotrebno s obzirom na sveprisutan i dominantan mentalitet „tehnokratske paradigme”.⁴⁰ Drugi problem koji se može javiti između lokalnih zajednica, kao i između zemalja je kulturološka problematika, jer takav pristup može biti nekima politički teško prihvatljiv ili u suprotnosti s određenim kulturološkim okruženjima.

5.3. O nekim kritikama *One Health* paradigme

Uz mnoge navedene prednosti koje proizlaze iz *One Health* koncepta neki su autori prepoznali određene nedostatke i dali svoje kritike toj paradigmi u kojoj neki vide tendenciju univerzalizacije zapadnjačkih zdravstvenih vrijednosti. Prema mišljenju jednih riječ je o „stavljanju ljudi (ili samo nekih ljudi) na vrh hijerarhijske strukture zdravlja”.⁴¹ Drugi pak zamjeraju *One Health* konceptu zdravlja zanemarivanje društvenih i kulturoloških aspekata zdravlja, kao i zanemarivanje politike i ekonomije zbog kojih zdravstvene nejednakosti najčešće i nastaju.⁴² *One Health* pristupu prigovara se, kako je već naznačeno, da je „pristup koji privilegira zapadne biomedicinske poglede na prioritete bolesti, držeći se tradicije zapadnog razvoja, ili zanemarujući ‘autohtona znanja’ ili ih videći kao površni dodatak”.⁴³ Drugim riječima, posrijedi je fundamentalno zapadnjačka epistemologija.

Je li *One Health* paradigma zaista nametanje zapadne biomedicinske epistemologije? Po našem sudu, ne treba zanemariti takav prigovor. Međutim, *One Health* paradigma može se postaviti kao temeljno načelo iz kojeg može svaki kulturološki ambijent – oslobod-

³⁹ FAO, OIE, WHO, UN System Influenza Coordination, UNICEF, WORLD BANK, *Contributing to One World, One Health...*, 53-54.

⁴⁰ Ovaj se izraz u ovom obliku izričito koristi šest puta u enciklici *Laudato si*: br. 101, 108, 109, 111, 112 i 122. No koristi se i u drugim sintagmama i kontekstima, kao što je *tehnološko-ekonomska paradigma* i sl.

⁴¹ Alicia Davis, Jo Sharp, *Rethinking One Health: Emergent human, animal and environmental assemblages*, *Social Science & Medicine* 258 (2020.), 2.

⁴² Sara Woldehanna, Susan Zimicki, *An expanded One Health model: integrating social science and One Health to inform study of the human-animal interface*, *Social Science & Medicine* 129 (2015.), 87-95; Robert G. Wallace *et al.*, *The dawn of Structural One Health: a new science tracking disease emergence along circuits of capital*, *Social science & medicine* 129 (2015.), 68-77.

⁴³ Alicia Davis, Jo Sharp, *Rethinking One Health...*, 2.

đen kulturalizma, tj. kulturnog determinizma – djelovati uzimajući u obzir svoje prioritete i specifičnosti svoje tradicije. Vodeći račun o društvenim, kulturološkim, antropološkim i duhovnim tradicijama svakog mjesta, vrlo lako se mogu ostvariti učinkoviti rezultati. Uostalom, pitanje zdravlja uvijek je univerzalno pitanje polazimo li od onog zajedničkog temelja: ljudska narav. Tipičan primjer takve uspješne kontekstualne primjene ove paradigme nalazimo u ranije spomenutom nigerijskom primjeru. Ostajemo li u kontekstu nastojanja afričkih zemalja, *One Health* paradigma jasno je ojačala osnivanje centara zvanih „Afričke CDC”, za bolju kontrolu bolesti, zdravstvenih prioriteta, epidemije i za ostvarenje ekozdravlja u Senegalu, Tanzaniji, Obali Bjelokosti. U Keniji se nalazi tzv. *Zoonotic Disease Unit* (ZDU)⁴⁴ kao plod suradnje između ministarstva zdravstva i poljoprivrede. Kako bi se izbjeglo upravo zapadnjačko nadmetanje, postoje razne suradnje između zemalja. Primjer toga nalazi se u suradnji švicarskog centra za znanstveno istraživanje (CSRS) i mnogih afričkih istraživača i sveučilišta oko projekta „Africque One” koji radi na *One Health* paradigmi.⁴⁵

Takve suradnje postaju lakše ostvarive kroz globalnu primjenu tzv. 3C koncepta⁴⁶: *Communication* (Komunikacija), *Coordination* (Koordinacija) i *Collaboration* (suradnja). „Stručnjaci iz humane medicine (liječnici, medicinske sestre, stručnjaci za javno zdravstvo i epidemiologiju), stručnjaci iz veterinarske medicine (veterinari, paraprofesionalci, poljoprivredni djelatnici), stručnjaci za okoliš (ekolozi, stručnjaci za divlje životinje) i stručnjaci iz drugih područja trebaju ostvariti komunikaciju, suradnju i koordinirati aktivnosti.”⁴⁷ Druga područja koja se po našem sudu trebaju uključiti, kako je već gore navedeno, svakako su i filozofi, teolozi, etičari, bioetičari, zakonodavci, političari, te cijela društvena zajednica. Uspješnom suradnjom mogu se dobiti najbolji mogući ishodi za javno zdravlje koje uz ljudsko zdravlje neizbježno uključuje i životinje i naš zajednički okoliš.

⁴⁴ Tabitha Kimani *et al.* Expanding beyond zoonoses: the benefits of a national One Health coordination mechanism to address antimicrobial resistance and other shared health threats at the human-animal-environment interface in Kenya, *Revue Scientifique et Technique* 38 (2019.), 1, 155-171.

⁴⁵ Usp. Bassirou Bonfoh *et al.*, Individual and Institutional Capacity Building in Global Health Research in Africa, u: Jakob Zinsstag *et al.* (ur.), *One Health: The Theory and Practice of Integrated Health Approaches*, CABI, Oxford, 2015., 357-365.

⁴⁶ Centers for Disease Control and Prevention USA, One Health <https://www.cdc.gov/onehealth/basics/index.html> (27. 4. 2021.).

⁴⁷ Isto.

6. ONE HEALTH PARADIGMA: TEOLOŠKO-BIOETIČKI TEMELJ

6.1. Opasnost biocentrizma

Nema dvojbe da *One Health* pristup nosi opasnost jedne biocentrističke bioetike kojom bi se moglo staviti sve živote – ljudske, životinjske, biljne – na istu vrijednosnu razinu. No, po svemu sudeći, cilj je odmaknuti se od antropocentrističkog pristupa standardne paradigme javnog zdravstva. Stoga treba priznati da odmicanje od jedne može nositi opasnost upadanja u drugu, pa i treću krajnost. Ovdje je druga krajnost biocentrizam, a treća ekocentrizam.⁴⁸ Međutim, *One Health* pristup u svojoj biti i zbog naglašene unutarne povezanosti koju pokušava uspostaviti između triju aktera ne smije upasti u zamku antropocentričkog, biocentrističkog niti ekocentrističkog pogleda na život. Upravo iz razloga što sve korake i programe koje poduzima, to čini sa stajališta autora, za dobrobit javnog zdravstva koje se prvotno tiče čovjeka. Dakako da uvijek vreba opasnost usmjeravanja ovakvog pristupa biocentrizmu i pokušaja stavljanja čovjeka u jednaku vrijednost s ostalim stvorenim svijetom. U svojoj suštini – i upravo je razlog našeg istraživanja – *One Health* paradigma nosi elemente bioetičkog personalizma kojim se želi ispravno vrednovati svaki oblik života na Zemlji, a da se pritom čovjek ne postavlja kao otimač i agresor nad drugima, već da, poštujući svoje posebno mjesto i položaj u cjelokupnom stvorenom svijetu, nastoji djelovati s potrebnim poštovanjem za uravnotežen svijet.

Nadalje, razlika između *One Health* strategija i standardnih strategija javnog zdravstva postaje vidljiva kad se procjenjuju stvarne intervencije. Sa standardne perspektive javnog zdravstva, svaku javnozdravstvenu intervenciju treba pregledati prema četiri uobičajena kriterija: (1) potreba; (2) isplativost; (3) javno mnijenje i kulturna razmatranja; (4) antropocentrička etička razmatranja.⁴⁹ *One Health* svemu tome pridodaje i ne-antropocentrička etička razmatranja te ostaje po svojoj multisektorskoj i trans/interdisciplinarnoj metodologiji susretište raznih znanstvenih grana, uključujući i filo-

⁴⁸ Zanimljivo je primijetiti kako postoje razni pokreti koji potiču na spašavanje prirode nauštrb čovjeka. Takav stav nalazimo kod raznih pokreta, poput VHEMT-a – *The Voluntary Human Extinction Movement*: www.vhemt.org (9. 3. 2021.), ili kod poznate *Church of Euthanasia*, kod koje je jedan od slogana upravo: *Save the planet, kill yourself! – Spasi (čuvaj) planet, ubij sebe samog!*: www.churchofeuthanasia.org (9. 3. 2021.).

⁴⁹ Zohar Lederman, *One Health and Culling as a Public Health Measure*, *Public Health Ethics* 9 (2016.), 1, 11.

zofe, etičare, bioetičare, teologe te je tako kadar izraditi objektivnije etičke okvire i smjernice koji bi nadilazili opasnost biocentrizma, antropocentrizma i ekocentrizma.

6.2. Povratak *ad fontes* – teologija stvaranja kao temeljno polazište

Bez pretenzije da ovdje obrazložimo cjelokupnu biblijsku teologiju o stvaranju, želimo samo istaknuti neke crtice koje mogu služiti kao polazište za dijalog i suradnju *One Health* kako s teologijom tako i s bioetikom kršćanskog nadahnuća. No valja prije istaknuti da je pitanje ekološke krize višeslojno pitanje i najviše se tiče čovjekova odnosa kako prema sebi, tako i prema ostalim stvorenjima. Moltmann s pravom ističe sljedeće: „Kada govorimo o ‘ekološkoj krizi’ suvremene civilizacije, ne možemo a da pod tim ne podrazumijevamo krizu cjelokupnoga sustava, zajedno sa zbirom pojedinačnih sustava: od istrebljenja šumâ do širenja neurozâ, od zagađenja vodâ do nihilističkoga poimanja života koje susrećemo u brojnih osobama koje stanuju u prenapučenim gradovima... Ekološka kriza, dakle, podrazumijeva i socijalne krize, krize vrjednotâ i smisla u ljudskom društvu i rastuću labilnost u individualnim krizama.”⁵⁰ Potreban je dakle sustavan pristup složenoj problematici koja zahtijeva ne samo promjenu stilova života nego i hranjenje na izvoru Božjeg spasenjskog nauma.

Biblijsko izvješće o stvaranju (usp. Post 1,1-2,4) daje zanimljive detalje, koji jasno ističu koliko je sveti pisac svjestan ravnoteže i sklada koji je nekoć vladao u djelu stvaranja. Naime, sam naziv za čovjeka u Knjizi Postanka pokazuje svu njegovu kompleksnost i posebnost: „Jahve Bog, napravi čovjeka [*ādām*] od praha zemaljskog [*ādāmā^h*] i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša” (Post 2,7). Čovjek je živo i duhovno biće zahvaljujući Božjem dahu, ali je ujedno i krhko biće, jer je od praha zemaljskog napravljen. U čovjeku su dakle ujedinjene dvije bitne sastavnice. S jedne strane, njegovo ga zemaljsko porijeklo povezuje s ostalim bićima, ali i opisuje njegovu izvornu ranjivost. A s druge strane, njegova bogosličnost i životvornost iz Božjeg daha daje mu posebno, privilegirano i uzvišeno mjesto u redu stvorenja, ali i nalog da bude čuvar života kao što je sam Jahve njegov brižni čuvar. Čovjek, zauzimajući, privilegirano mjesto u djelu stvaranja, postavljen je za

⁵⁰ Jürgen Moltmann, *Dio nella creazione. Dottrina ecologica della creazione*, Queriniana, Brescia, 1986., 36-38.

pastira životinja, a ne kao zlostavljač životinja i ostalih stvorenja. Glagol *rdh* – „vladati, upravljati” u kontekstu ovlaštenja čovjeka za upravljanje životinjama (usp. Post 1, 26.28), nosi isključivo pozitivno značenje. Ovdje je upravljanje utemeljeno u čovjekovoj bogolikosti te je dio „Božje vladavine životinjama, vodi se Božjim zakonima i služi Božjem uređenju svijeta, a ne ljudima”.⁵¹ Sve vrste – ljudske, životinjske i biljne – pod Božjim su zakonima, a čovjek kao Božji predstavnik pozvan je djelovati po logici tih zakona upisanih u njegovu srcu osobito čuvajući prirodna staništa bez njihova pretvaranja u nekakva umjetna djela kojima ugrožava sebe i druge vrste.

Vratimo se na trenutak na raspored cjelokupnog djela stvaranja, osobito sadržaje prvih šest dana stvaranja, koji imaju dva dijela jednake dužine. Prvi dan ima posebno značenje jer inaugurira taj jedinstveni Božji zahvat. No, „četvrti” dan (Post 1,19) nosi zanimljivo značenje jer se taj redni broj nalazi točno u središtu opisa svih šest dana. Izvorni tekst nam nudi 413 riječi koje opisuju šest dana stvaranja (Post 1,3-31). Tom rednom broju i pojmu „četvrti” prethodi 206 riječi i nakon njega isto 206 riječi. Teško je reći da je to slučajni događaj uzimamo li u obzir da su do dana četvrtog stvorena neživa bića, odnosno u ovom slučaju i uvjetno rečeno, okoliš u smislu svjetla, tame, voda, svoda nebeskog, zemlje, mora, biljaka itd., a nakon toga slijedi stvaranje živih bića kao što su razne životinje – nebeske, zemaljske i vodene. Drugim riječima, jednaki broj riječi koristi se za opis stvaranja prve skupine bića (neživih) i druge skupine bića (živih). Može se bez dvojbe zaključiti kako pisac želi istaknuti izvornu ravnotežu koju je uživao svijet i koja je bila u samom Božjem naumu stvaranja.⁵² Nadalje, sedam puta se u spomenutom odlomku gotovo refrenski ponavlja: „I vidje Bog da je dobro” (Post 1,4.10.12.18.21.25.31). Neprestano isticanje te rečenice svjedoči o iskonskoj dobroti kojom je prožeto Božje stvaralačko djelo. U tom djelu upisana je sama Božja dobrota. Ovakvi iskonski naglasci (čovjekov položaj među stvorenjima, ravnoteža stvorenja, upisana dobrota u stvorenju) daju ključne teološko-etičke parametre za shvaćanje smisla i svrhe koja se očituje kroz „divno sveopće zajedništvo”,⁵³ tj. kroz ljepotu suživota svih bića, kroz odnos Boga i čovjeka te kroz odnos čovjeka s drugim bićima. Takav biblijski prikaz okoliša, životinja i čovjeka jasno ističe spomenutu personali-

⁵¹ Miljenka Grgić, *Životinje – Božje blago, a ne hrana ljudi. Zoologija u Post 1 i njezini imperativi*, *Crkva u svijetu* 54 (2019.), 3, 329.

⁵² Usp. André Wénin, *D'Adam à Abraham ou les errances de l'humain. Lecture de Genèse 1,1-12.4*, Cerf, Paris, 2007., 22-24.

⁵³ *Laudato si*, 220.

stičku perspektivu kojom treba biti prožeta i prema kojoj treba težiti *One Health* paradigma.

Zanimljivo je da za uvod u stvaranje čovjekove komplementarne sličnosti, odnosno istosti, Bog izjavljuje: „Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on” (Post 2,18). Bog stvara, dakle, čovjeka za zajednički život s čitavim čovječanstvom kao i sa samim Bogom. Božji trojstveni odnos odražava se i u svojem stvorenju. Ljudska vrsta nije dakle skup izoliranih atoma koji bi izabrali s kim bi ili ne bi održavali odnose. Ona je u suštini zajednica interaktivnih ljudi koji njeguju odgovorni odnos prema ostalom stvorenju. U tom smislu je ispravno misliti da „čovjek, premda stvoren na Božju sliku i priliku, pripada svijetu stvorenja; jedino u svijetu stvorenja čovjek ostvaruje vlastiti poziv. U Božjem naumu stvaranja među stvorenjima postoji „sveopće zajedništvo”, kako veli papa Franjo. Ako je Bog Stvoritelj u sebi su-odnosnost triju božanskih Osoba, tada je i stvorenje, poteklo iz njegove ruke, također su-odnosnost. Stvorenje kao skup bića postoji jer ga Bog hoće, jer je u odnosu sa svojim Stvoriteljem. Stvorenje nije drugo doli prijelaz, prelijevanje od punine bitka, koja je u Bogu, do opstojnosti pojedinih bića. Zato među stvorenjem vlada sveopće zajedništvo. U jednom Bogu Stvoritelju stvorenje je jedno!”⁵⁴ Ukratko, prije nego čovjek izabere živjeti solidarnost kao vrijednost i živjeti istinu satkanu u izvješću o stvaranju, on je pozvan pristati na činjeničnu međuovisnost kojom je prožeto Božje djelo stvaranja. Prema tome, ekološko pitanje koje je snažno pokrenuo papa Franjo u duhu teologije stvaranja jasno postavlja jedno načelo: obrana okoliša na planetarnoj razini ovisi o djelima koja svatko čini tamo gdje je od Boga postavljen, jer svaki čin – bilo dobar, bilo zao – nosi planetarni odjek. U tome se nalazi naša zajednička odgovornost, koju pokušava na sustavni način oblikovati *One Health*. Pitanje međuovisnosti jednako se očituje i kroz razne bolesti – što je pandemija COVID-19 jasno potvrdila. Društveni je život pogođen pa i život onih koji su uvjereni u svoju apsolutnu autonomiju kršeći istinu o ljudskoj naravi i o iskonskom naumu o djelu stvaranja. Iskustvo međuovisnosti svih aktera jasno ističe kako je neodrživo braniti istovremeno model solidarnosti strukturiran našim zajedničkim interesima o kojima ovisi tjelesno, psihičko, duhovno, duševno zdravlje svih te okolišno zdravlje i agresivni liberalni, kapitalistički model koji bi prihvatio samo minimalne etičke obveze i koji bi prisiljavao državu da plati sve njegove želje. Kako ističe papa Franjo, „nije dovoljno, u srednjoročnom razdoblju, dove-

⁵⁴ Mladen Parlov, Nacrt ekološke duhovnosti prema enciklici *Laudato si* pape Franje, *Crkva u svijetu* 54 (2019.), 3, 402.

sti u ravnotežu zaštitu prirode s financijskom zaradom, odnosno očuvanje okoliša s napretkom. Polovičnim mjerama jednostavno se odgađa neizbježna katastrofa. (...) Tehnološki i ekonomski razvoj, koji za sobom ne ostavlja bolji svijet i, u cjelini gledano, višu kvalitetu života, ne može se držati napretkom.”⁵⁵ Upravo stoga *One Health* paradigma može postati konkretan bioetički model koji uzima u obzir cjelovitu ekologiju – ljudsku, životinjsku i biljnu. A temeljni izvor takve bioetike nalazimo u ponovnom otkrivanju drevnih svetopisamskih mudrosti jer pomažu neprestano imati pred očima nepromjenjive etičke temelje bez kojih je teško zamisliv cjelovit rast ljudske osobe.

ZAKLJUČAK

Suvremena ekološka i zdravstvena kriza ne podnosi više disparatni način rješavanja problema upravo zbog zajedništva u proživljavanju posljedica. *One Health* paradigma, ako je uzeta u kontekst cjelovitog pristupa zdravlju iz perspektive liječenja i prevencije može postati ključno polazište, gdje svaka disciplina može dati svoj doprinos za sveopće zajedništvo. Kroz ovaj rad smo ustanovili da svaka znanstvena grana nosi svijest o toj potrebi za zajedničkim pristupom. Ta svijest proizlazi iz činjenice da „smo dio prirode, uključeni smo u nju i tako smo u stalnoj interakciji s njom (...) [Stoga je bitno] tražiti cjelovita rješenja u kojima će se uzeti u obzir interakcije prirodnih sustava unutar njih samih te s društvenim sustavima”.⁵⁶ Nijedna kriza nije dakle odvojena, već ta interakcija čini svaku krizu kompleksom, zaraznom i globalnom. Stoga nije više pitanje zdravlja psihičke i materijalne dobroti, već je pandemija COVID-a19 pokazala svu kompleksnost zdravlja. Ono više nije ni pitanje ograničenog područja, već postaje transnacionalna stvarnost koja traži nove znanstvene i političke normative koji se mogu ostvariti u planetarnoj referenci *One Health* paradigme. Takva paradigma cilja na poboljšanje ljudskog, životinjskog i okolišnog zdravlja kroz usku i praktičnu suradnju među raznim znanstvenim disciplinama.

Zapadna utopija savršenog zdravlja neodrživa je ako ostaje samo unutar njegove epistemologije. *One Health* paradigma traži normativne interakcije, odnosno interakcijske normative koji se odražavaju kroz vrijednosti poput solidarnosti, jednakosti, sigurnosti, odgovornosti, dobrohotnosti, osjetljivosti, povjerenja, huma-

⁵⁵ *Laudato si*, 194.

⁵⁶ *Laudato si*, 139.

nitarne moralnosti, dijaloga, vladavine prava, centara izvrsnosti itd. Takav pristup nipošto nije težnja za eliminacijom svih bolesti ili u konačnici same smrti, već je poziv na oblikovanje jedne bioetike svetosti (ljudskog) života, gdje god se i u kojem god se stanju očitovao. Kroz rad smo ustanovili vrijedan doprinos ispravnom shvaćanju teologije stvaranja u kojem se Božji naum očituje kao suodnosnost unutar božanskih osoba. Ta suodnosnost je ujedno utisnuta u stvorenje do te mjere da možemo potvrditi kako nema opstanka stvorenju ako se odriče tog konstitutivnog elementa Boga i čovjeka. Biblijska teologija u suradnji s ostalim znanstvenim granama kao što je biomedicina, veterina, agronomija, psihologija, bioetika i dr. može dati svoj doprinos objektivnom oblikovanju *One Health* paradigme, čija je temeljna postavka u riječima pape Franje: „Sve je povezano.”

(BIO) ETHICAL-MEDICAL THEMATIZATION OF ONE HEALTH
PARADIGM. CHALLENGES AND PERSPECTIVES IN THE AGE
OF GENERAL ECOLOGICAL AND HEALTH CRISIS

Summary

Ecological crisis which is affecting the whole world has been further exacerbated by the health crisis caused by Covid-19. In this double crisis it is difficult to separate one crisis from another. Awareness of the connections between seemingly different crises, but also awareness of connection between all being on earth, has been recognized in 19th century with attempts to find joint responses of different scientific disciplines. These attempts later have been called One Health. That is the paradigm that seeks to expose the interaction between human, animals and plants and their impact on each other. This article provides insight into the key features of this paradigm, and with the help of the biblical theology of creation and the encyclical of Pope Francis *Laudato si*, expands visions of One Health to the field of theological-bioethical thinking with the purpose of a more comprehensive interdisciplinary approach to common health in the common home.

Keywords: One Health paradigm, COVID-19, theology of creation, integral ecology, medicine, bioethics